

DSpace da Universidade de Santiago de Compostela

<http://dspace.usc.es/>

Instituto da Lingua Galega

Mª C. González Bueno / Mª A. Sobriño Pérez (2003): “O léxico agrícola como fonte de ampliación semántica”, en M. Álvarez de la Granja / E. X. González Seoane (eds.): *A estandarización do léxico*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Instituto da Lingua Galega, 255-283.

You are free to copy, distribute and transmit the work under the following conditions:

- **Attribution** — You must attribute the work in the manner specified by the author or licensor (but not in any way that suggests that they endorse you or your use of the work).
- **Non commercial** — You may not use this work for commercial purposes.

INSTITUTO DA LINGUA GALEGA

<http://ilg.usc.es/>

O LÉXICO AGRÍCOLA COMO FONTE DE AMPLIACIÓN SEMÁNTICA¹

María do Carme González Bueno e María dos Anxos Sobriño Pérez

Instituto da Lingua Galega. USC

A tódolos que foron, son e serán bolseiros do
ILG, porque sen o seu traballo como formiguñas
o noso hoxe non sería posible

0. CONSIDERACIÓNS PREVIAS

O 28 de xullo de 1924, Antón Losada Diéguez pronunciou o seu discurso de ingreso no Seminario de Estudos Galegos, titulado “Encol da prosa galega”², e nel plasmaba a necesidade de modernizala nosa lingua para facer fronte ós novos usos nos que o galego estaba a entrar con moita forza: principalmente os traballos xornalísticos e o ensaio. El decatouse da necesidade dun estándar léxico para a lingua que ata había pouco fora só cultivada no eido da poesía —sobre todo de temática popular— e dunha incipiente narrativa. Dado que as circunstancias de desenvolvemento dun rexistro culto non foron para nós as máis favorables, Losada Diéguez salienta que un dos camiños para elaborar un estándar léxico culto é recorrer ás nosas raíces, que el considera esencialmente labregas, e pon como exemplos de ampliación semántica deste tipo *inzar* ou *amorear* (Losada Diéguez 1930: 4):

A calquer parola por ben labrega e ben enxebre qu-ela sexa podeselle dar outro sinificado e levala d-aldea â cidade, d-unha corredoira â bioloxía, d-unha ruada â filosofía. O termo inzar qu-os labregos empregan pra sinificar com-as raíces de certos albres s-estenden a eito e todo axiña, ou como certas herbas s-espallan n-un terreo, é unha parola que tamén pode sinificar o espallamento d-unha idea.

1 Queremos agradecer a Antón Santamarina e a Ernesto González Seoane as suxestións que nos fixeron trala lectura provisional deste traballo e a Rosario Álvarez o seu interese e bos consellos.

2 Publicado postumamente (Losada Diéguez, 1930).

As súas recomendacións foron seguidas polos autores do Seminario de Estudos Galegos e do grupo *Nós*, que eran conscientes da necesidade de estende-lo uso do galego a terreos novos para fixar un rexistro elaborado capaz de abranguer calquera temática. O traballo ensaístico e xornalístico desenvolvido por eles nesta época previa á Guerra Civil contribuíu en gran medida á modernización do léxico galego. Sen embargo, a tarefa non era doada xa que a influencia do castelán era unha pexa permanente á creación dun léxico verdadeiramente autónomo. Ante isto, a reacción dos escritores dese tempo foi o diferencialismo, isto é, promove-lo uso de vocábulos inequivocamente galegos para reafirma-la identidade e o valor do galego fronte ó castelán, aínda que nalgúns casos esta vía puido dar resultados equivocados. Os tres principais mecanismos que se desenvolveron para a modernización do léxico foron:

- (a) O recurso á lingua popular, variando e arrequeitando o seu significado.
- (b) A recuperación das formas arcaicas presentes nos documentos medievais.
- (c) O camiño do lusismo ou préstamo do portugués.

Este estudio céntrase no primeiro mecanismo, aplicado ó léxico agrícola, se ben é certo que non foi este campo o único que se beneficiou do proceso de ampliación semántica. Voces como *limiar* ou *xurdir*, que non forman parte do léxico agrícola, son claros exemplos deste cambio. O obxectivo do noso traballo é, partindo da idea suscitada por Losada Diéguez, describir e ver se realmente foi fructífera a ampliación semántica neste eido.

Elaborámo-lo corpus a partir de bibliografía etnográfica, de estudos sobre os autores desta época, do cuestionario do *Atlas lingüístico galego (ALGa)* e do noso propio coñecemento do traballo agrícola. Despois utilizámo-la *Base de datos lexicográfica para un diccionario da lingua galega* do Instituto da Lingua Galega (ILG)³ como peneira para selecciona-los termos que nos pareceron interesantes e desbota-los que non eran susceptibles de estudio. Servíunos para comproba-la rendibilidade do proceso nas palabras, é dicir, se non había un número de ocorrencias que nos parecese significativo ou se os valores ampliados eran escasos ou non ían máis alá de ser considerados como metáforas, desbotabámo-la súa análise. Pola contra, formas que *a*

3 Dirixida polo profesor Antón Santamarina. Trátase dunha fonte con achegas variadas: literatura, ensaio, xornalismo, recollas dialectais, etc.

priori semellaban pouco rendibles, ó consulta-los exemplos da base de datos, mostráronse como palabras interesantes para o seu estudo. Tamén optamos por non analizar outras formas que, aínda que teñen un significado máis xeral, por exemplo *apañar* ('recoller [do chan] [unha cousa]'), presentan un valor máis concreto no ámbito agrícola.

Decidimos voluntariamente deixar de lado formas como *froito* ou *xerme*, pois aínda que tamén presentan usos ampliados na nosa tradición cultural, tales ampliacións semánticas producíronse xa no latín e trasladáronse de maneira xeral a tódalas linguas romances. É posible que estas voces non tivesen un uso xeral ampliado nos primeiros anos do rexurdimento por non conta-lo galego cunha canle de expresión axeitada para vehicular estes valores abstractos. Pero, cando consegue supera-la fase da literatura costumista e se introduce en novos ámbitos de cultivo escrito, estas formas atopan o medio adecuado para activa-los significados que xa tiñan desde o latín.

Para establece-los significados básicos da nosa escolma, botamos man de dicionarios doutras linguas románicas, etimolóxicos, dos numerosos recursos do *Diccionario de dicionarios* (Santamarina 2001), como obra lexicográfica múltiple que recolle os primeiros dicionarios do galego moderno, e de tres obras actuais, escollidas polo seu volume de entradas: o *Diccionario da Real Academia Galega* (García / González González 1997), o *Diccionario Cumio da lingua* (Feixó 1999) e o *Gran diccionario Xerais da lingua* (Carralleira Anllo 2000).

1. CONCEPTO DE CAMBIO SEMÁNTICO: CAUSAS E CONSECUENCIAS

As linguas non son entidades fixas, inamovibles, senón que varían ó longo do tempo aínda que os falantes non sexamos sempre conscientes disto. No que respecta ó significado, esta variación é aínda máis acusada. Ullmann (1962: 218-219), seguindo a Meillet, trata de explica-las razóns deste fenómeno cos seguintes argumentos:

- (1) A transmisión discontinua da lingua dunha xeración a outra.
- (2) A vaguidade no significado: a causa da natureza xenérica das palabras, da ausencia de fronteiras semánticas ben definidas, etc.
- (3) A perda de motivación das palabras, porque co paso do tempo esvaécese o seu valor inicial.

A estas tres fontes de variación no significado, engádelles Ullmann (1962: 220-222) outras tres:

- (4) O carácter polisémico da lingua. Os vocábulos adoitan ter máis dun significado, e isto é o que permite que os falantes poidan usar unha mesma forma en diferentes secuencias.
- (5) O influxo de contextos ambiguos nos que pode aparecer unha mesma palabra.
- (6) A propia estrutura do vocabulario, aberta e móbil, susceptible de incrementar e reducir constantemente os seus elementos.

Diante deste marco, é fácil entender que houbese ó longo da historia dificultades para dar unha definición clara do concepto de cambio semántico, xa que non sempre se considerou un fenómeno estrutural da lingua, senón que se vía como unha simple desviación do significado literal das palabras. Esta última visión provocou que os autores do século XIX relacionasen directamente o cambio semántico cos tropos literarios, como a metáfora ou a metonimia.

Sen embargo, no século XX, a perspectiva de análise varía e pasan a tomarse en consideración aspectos psicolóxicos, sociolóxicos e lingüísticos do cambio semántico. Esta é a visión que achega Stephen Ullmann (1962: 222-238) cando, recorrendo de novo a Meillet, fala de catro causas como as responsables dos cambios semánticos:

- (a) *Causas lingüísticas*: por medio de asociacións que as palabras contraen dentro do sistema.
- (b) *Causas históricas*: dado que as civilizacións evolucionan e o seu xeito de nomea-las cousas varía con elas.
- (c) *Causas sociais*: as voces dentro dos grupos sociais adoitan especializarse ou xeneralizarse.
- (d) *Causas psicolóxicas*⁴: os factores emotivos ou o tabú producen variacións significativas no valor das palabras.

Esta división non supón departamentos separados, xa que unhas causas e outras poden solaparse nun mesmo cambio semántico, especialmente nos que nos ocupan a nós. Segundo a terminoloxía de Ullmann e Meillet estes serían debidos a causas tanto históricas (os cambios históricos fixeron necesario nomear novas ideas abstractas, novos conceptos científicos e mesmo novos obxectos), sociais (parte do noso léxico labrego pasou do que poderíamos chamar un tecnolecto a un ámbito máis xeral) e tamén psicolóxicas

4 Achega do propio Ullmann.

(xa que factores emotivos están por detrás do diferencialismo), sen esquecer que a metáfora, como matriz de moitos cambios semánticos, non é máis ca un fenómeno lingüístico de creación expresiva.

No estudio actual do cambio semántico, redúcense a dúas estas catro causas: *internas* (favorecidas polas posibilidades do propio sistema lingüístico; *cfr.* González Pérez 2000: 470-471) e *externas*.

Neste contexto enmárcase a definición que Rosario González Pérez (2000: 471-472) dá do termo *deslizamiento significativo* que vén a corresponderse co que nós denominamos *cambio semántico*:

Podemos decir que el deslizamiento significativo afecta (...) a la parte conceptual del signo lingüístico. (...) Se trata de una alteración del contenido original; el semema del término cambia alguno de sus semas por otro u otros, pierde algún rasgo de contenido o incluso puede llegar a dar un salto a otra esfera conceptual, adoptando un nuevo semema.

Así como vimos que se pode facer unha análise do cambio semántico desde o punto de vista das causas que o provocan, outra posibilidade é facelo desde a perspectiva das súas consecuencias. Atendendo a esta segunda idea, Rosario González Pérez (2000: 473) establece unha clasificación bipartita: *ampliación* —ou *extensión*— e *restricción* do significado. Daquela, non debemos confundi-lo que son as causas do proceso coas súas consecuencias. Nós inclinámonos por aborda-lo tema desde esta última perspectiva e, en concreto, centrarémonos nunha das consecuencias sinaladas: a *ampliación semántica*.

2. SIGNIFICADO RECTO FRONTE A SIGNIFICADO AMPLIADO: FRONTEIRAS DIFUSAS

Antes de establecer ningún tipo de clasificación, cómpre termos en conta a dificultade para determinar cál é o sentido recto dun vocábulo e ata ónde chega, o cal implica a mesma dificultade para decidir ónde empezan os sentidos ampliados. O propio termo utilizado por Rosario González, *deslizamiento significativo*, leva implícita a idea dun cambio progresivo, no que é difícil separar compartimentos estancos. Mesmo nos exemplos máis claros de cambio semántico, as dificultades para discernir valores rectos dos ampliados son moitas.

Alan Cruse (2000: 199-201) ensaia diferentes métodos para recoñece-lo valor recto das palabras polisémicas:

- (1) O valor recto é o uso máis antigo documentado. Con todo, o propio Cruse argumenta que a maioría dos falantes non son conscientes da historia da súa propia lingua e non poden, polo tanto, basearse neste criterio.
- (2) O valor literal é o uso máis frecuente dun vocábulo. Pero tampouco este camiño funciona porque pode haber casos nos que haxa un equilibrio de frecuencias entre os diferentes valores. Nós incluso temos palabras para as que hai máis exemplos do sentido ampliado ca do sentido recto, por exemplo, *escolmar*.
- (3) O significado recto é o que interpretamos ó escoitar unha palabra fóra de contexto. Pero este non deixa de ser un criterio intuitivo, suxeito á apreciación de cada falante. Por exemplo, podemos interpretar *vencello* como ‘atadallo para os feixes’ ou como ‘vínculo’.
- (4) O valor literal é aquel que, na evolución semántica dunha palabra, interpretamos como primeiro banzo do proceso de cambio semántico. Atopámonos de novo cun criterio intuitivo, condicionado pola visión do falante. Para unha voz como *mallar* podemos pensar que pasou do xeral ‘golpear’ ó máis específico ‘debullar [o cereall]’ ou que o proceso foi ó revés⁵.
- (5) O sentido recto é a lectura máis próxima relacionada coa experiencia básica humana. Sen embargo, isto tamén vai depender das vivencias persoais de cada individuo ou colectividade. Por exemplo, *pexa* para persoas de determinada idade –e variedade dialectal– que traballaron no campo é a ‘corda coa que se atan as patas do gando para que non escape’, mentres que para a xente nova que xa non ten tan presente o mundo agrícola só equivale a ‘estorbo, obstáculo’.

No noso caso, concluímos que ningunha destas vías por separado abonaba para establecérmolo valor literal dunha determinada palabra senón que foi a combinación de todas elas o que nos axudou a marca-las fronteiras entre os significados rectos e os ampliados. Con todo, debe quedar claro que non se trata de separacións nítidas pois, ó considerármolo cambio semántico como un feito progresivo, as fronteiras que establecemos non deixan de

5 Herculano de Carvalho (1953: 128) considera que a evolución semántica debeu producirse do seguinte xeito:

Vemos, pois, que o verbo MALLEARE, que existiu já seguramente em latim com o sentido de ‘bater com o maço ou martelo’, adquiriu, em especial na Península Ibérica, o sentido mais geral de ‘bater com qualquer objecto ou instrumento contundente’, donde resultou, por um lado, o de ‘bater, dar pancadas’, por outro o de ‘debulhar cereais batendo-os com um pau, um maço, o mangual’, finalmente ‘debulhar cereais’.

ser convencionais. Por exemplo, os significados de *feixe* son os seguintes: 1. ‘Conxunto de palla, millo, etc. disposto en paralelo e atado’. 2. ‘Conxunto doutras cousas —libros, cartas, etc.— coa mesma disposición’. 3. ‘Conxunto de cousas ou persoas en xeral’. 4. ‘Gran cantidade de cousas’. Hai unha diferenza clara entre as acepcións 1 e 4, pero con respecto das dúas intermedias esvaécense as fronteiras semánticas.

3. AMPLIACIÓN SEMÁNTICA: PLANIFICACIÓN FRONTE A ESPONTANEIDADE

En todo proceso de elaboración dunha lingua, o recurso á ampliación semántica pode desenvolverse de dúas maneiras diferentes: de xeito espontáneo ou planificado.

Hoxe en día témo-la opción de recorrer, entre outros mecanismos, á ampliación semántica planificada cando xorden lagoas no terreo das linguaxes especializadas: por exemplo, para substituí-lo castelanismo *llanta*, o *Diccionario de dúbidas da lingua galega* (Fernández Salgado 1993: 333) propón estende-lo significado da voz tradicional *lamia*, que tiña o valor recto de ‘cuberta metálica exterior das rodas dos carros’, significado que tamén posuía o termo castelán.

Pero non tódolos casos nos que un vocábulo ve ampliado o seu valor son froito dun acto planificado, senón que na maioría deles isto prodúcese de maneira espontánea. Neste grupo é onde se inclúen as palabras obxecto deste estudio. A pesar da falsa idea que poidamos tirar da lectura do discurso de Losada Diéguez, a ampliación que se produciu principalmente naquel momento non foi froito dunha obra planificada. Quizais os autores do Seminario de Estudos Galegos botaron man deste recurso conscientes de que era un mecanismo válido para moderniza-la lingua, pero de ningún xeito podemos entendela como un proceso de planificación lingüística.

4. AMPLIACIÓN SEMÁNTICA DO LÉXICO AGRÍCOLA: TIPOLOXÍA

O mundo agrario foi desde sempre un elemento fundamental que condicionou de maneira determinante a estrutura da sociedade tradicional galega, e isto motivou, sen dúbida, o feito de que fose esta a principal fonte na que bebesen os autores á hora de enriquece-lo noso léxico.

Esta vía non é diferente da que xa desenvolvera o latín. Palmer (1984: 77-80) mostra unha restrita de exemplos deste fenómeno, que xustifica no feito de que “la Roma primitiva era esencialmente una comunidad de agricultores”, o que trae como consecuencia que —parafraseando a J. Marouzeau—

“la visión del mundo propia del labrador persiste en muchas palabras, metáforas y proverbios romanos”. Algúns dos exemplos que Palmer ofrece son os seguintes: *laetus* significaba primeiro ‘rico, productivo’ aplicado a terras, cereal ou a animais e logo pasou a ser ‘alegre, ledó’; algo semellante ocorre con *felix*, que nun principio significaba ‘o que produce meses’ e logo ‘feliz, favorecido polos deuses, propicio’; *delirare* era literalmente ‘apartarse do suco (*lira*)’; *egregius* e *eximius* significaban ‘unha res escollida do rabaño, selecta’ e logo pasou a aplicarse a persoas; etc.

O noso corpus de estudio componse de máis de corenta voces, que nós tratamos de clasificar en catro grupos. Para diferencialos combinamos principalmente dous criterios⁶: dunha banda o predominio do valor recto ou do ampliado e doutra, a existencia ou non dunha cronoloxía clara no cambio semántico. Con todo, debemos esclarecer que cando falamos de maior ou menor uso dun ou doutro valor non nos referimos a cálculos totais, senón á frecuencia relativa dos exemplos. É dicir, tivemos en conta condicionantes coma que non se publicou en tódalas épocas un número similar de obras e, sobre todo, que a temática do texto vai influír no uso recorrente de determinado significado. Por exemplo, aínda que sexan obras de ensaio tanto a *Etnografía. Cultura material* de Xaquín Lorenzo como *Historia do pensamento biolóxico* de Ernst Mayr, a presenza nelas de valores rectos ou ampliados é moi desigual porque a temática da etnografía vai incluír, por forza, moito léxico agrícola.

O resultado é a seguinte clasificación:

- (1) Ampliación semántica consolidada: sentido recto case desaparecido e uso xeral ampliado.
  - (a) Cunha liña cronolóxica definida: *escolma* e *escolmar*, *xermolo* e *xermolar*, *vencello* e *vencellar*, *xunguir*, *quenda* e *amorear* (vid. *morea*).
  - (b) Sen liña cronolóxica definida: *morea*, *pexa* e *pexar*, *asoballar*, *espallar*, *esgazar*, *esfarelar*, *cangar*.
- (2) Predominio do valor ampliado: *estrar*, *ceibar*, *coutar*, *inzar* e *abrollar*.
- (3) Equilibrio de frecuencia entre os dous valores: *debullar*, *cribar*, *peñeirar*, *feixe*, *eixo*, *agromar* (vid. *abrollar*) e *xugo* (vid. *xunguir*).

⁶ Os dous criterios toman como referencia a presenza de exemplos na *Base de datos lexicográfica para un diccionario da lingua galega*, que intenta ser un corpus representativo.

- (4) Predominio do valor recto:
- (a) Uso ampliado en obras de ensaio e xornalísticas: *eido* e *terreo*, *enxertar* e *enxerto*, e *eixe* (vid. *eixo*).
  - (b) Uso ampliado esporádico: *esteo*, *colleita* e *colleitar*, *broza*, *arar*, *criba* (vid. *cribar*), *peneira* (vid. *peneirar*) e *rego*.

4.1. Ampliación semántica consolidada

Este primeiro grupo é, sen dúbida, o máis representativo do proceso de ampliación semántica, pois abrangue vocábulos que sufriron tódolos pasos do cambio significativo. Isto xustifica que o tratemos non só en primeiro lugar, senón tamén de maneira máis detida.

Para aborda-las fases polas que pasa calquera palabra ata consolida-lo cambio de significado, seguimos a Cruse (2000: 214), quen diferencia cinco banzos. Para explicalo de xeito máis claro, adaptámo-lo seu esquema exemplificando o proceso cunha voz do noso corpus (*pexa*):

- (1) A palabra *pexa* ten establecido un sentido literal, S1: ‘corda ou cadea coa que se traban as patas dun animal para que non salte ou fuxa’, como por exemplo na secuencia: “Estas soltas son as que noutros lados chaman pexas, pra suxeta-las pernas das bestas cando se deixan (...)” (V. Risco: “Estudio etnográfico da terra de Melide”, 1933).
- (2) Algunha persoa creativa —en palabras de Cruse— usa *pexa* cun novo sentido figurado, S2: ‘cousa que impide o normal desenvolvemento dunha acción ou a súa realización’, na secuencia: “Pra il, todo o que é principio, regra ou costume, é unha pexa, un vencello que cómpre esgazar pra deixar vir o (...)” (V. Risco: *Mittleuropa*, 1934).
- (3) S2 faise popular e queda fixado; daquela *pexa* pasa a ser unha voz polisémica con S1 e S2. S1 aínda é percibido como literal e S2 como figurado. Por exemplo, a primeira edición do *Diccionario galego-castelán* (1928-1931) de Leandro Carré xa inclúe en 1931 na entrada *pexar* (non trae *pexa*) o valor ‘estorbar, pór obstáculos’, ademais do significado recto.
- (4) S1 comeza a ser algo anticuado. Entón S2 pasa a ser percibido como literal e S1 como figurado.
- (5) S1 pérdese, ata o punto de que o sentido de *pexa* cambiou de S1 a S2. Aínda que os dicionarios actuais inclúan o significado recto como primeira acepción, no uso que se documenta na *Base de datos lexicográfica para un diccionario da lingua galega* é maioritario o valor que estes mesmos dicionarios inclúen como figurado.

Dentro deste primeiro grupo —ampliación semántica consolidada— os datos manexados leváronnos a diferenciar dous subgrupos, tendo en conta se existe ou non unha liña cronolóxica máis ou menos definida no emprego do valor ampliado. No primeiro subgrupo incluímos palabras nas que o proceso se mostra fructífero a partir dunha data determinada, principalmente a época das Irmandades da Fala e do Seminario de Estudos Galegos. Sen embargo no segundo subgrupo non se percibe de maneira tan clara tal tendencia cronolóxica.

4.1.1. Cunha liña cronolóxica definida

A parella *escolma* e *escolmar* inicia este proceso de ampliación a partir de mediados dos anos 20. O cambio é bastante sinxelo: do valor de ‘palla que se escolle para face-lo colmo’, o sema da ‘escolla’ é o que permanece inalterado no proceso e o obxecto e a intención coa que se escolle é o que varía: da escolma da palla pásase á escolma doutros produtos do campo (ex. 1) ou do mar (ex. 2) e tamén á escolma das obras artísticas (ex. 3):

- (1) *Escolma os grelos* que ha levar ó outro día a vender (X. Lesta Meis: *As abellas de ouro*, 1930).
- (2) que se queres axúdoche e acaba botándolle unha man *na escolma de sardiña e parrocha* que irán deixando en caixas (A. Castro: *Vida e morte das baleas*, 1997).
- (3) *Nunba escolma que tenta representar a escultura galega* ó longo do (...) (*Tempos Novos* 3, 1997).

O verbo chega a sentidos ampliados mesmo curiosos, ‘toma-la opción de, escoller’, como nos exemplos seguintes:

- (1) *Moi dandi, escolmaba estar soio*, arredado do novo pulo da cidade (R. Otero Pedrayo: *O señorito da Reboraina*, 1960).
- (2) De Noriega, Antón Noriega: *Do noso escolmado amigo*, Que anque está lonxe, moi lonxe, Temos eiquí seu (...) (E. Lence-Santar: *Poesía galega*, 1999).

O cambio operado nesta parella é unha solución orixinal do galego, que non ten paralelo en linguas próximas coma o portugués ou o castelán. Isto é algo que se repetirá nalgúns vocábulos que veremos máis adiante, como *asoballar* ou *ceibar*. Pola contra, noutros casos a evolución é paralela ou mesmo pode se-lo resultado do influxo doutra lingua sobre o galego —calco semántico—: por exemplo, *espallar* a semellanza do portugués ou *agromar* segundo o modelo do castelán *brotar*.

O paso significativo é tamén sinxelo na parella *xermolo* e *xermolar*, pois do valor de ‘parte da semente da que se forma a nova planta’ é doado extrapolalo valor xenérico de ‘principio ou orixe de calquera outra cousa’:

- (1) e ó cabo sen chegaren a da-los seus froitos, *os diferentes xermolos de diversificación económica* que se ensaiaron na (...) (R. Villares: *A historia*, 1984).

A palabra *vencello*, aínda que xa se documenta antes con valor ampliado, fai xeral o seu uso despois de 1917. A evolución do valor recto ó ampliado tamén é, neste caso, doada de percibir: desde o significado primeiro de ‘atadallo para os feixes’ (ex. 1) pasouse ó máis xeral de ‘lazo, vínculo’ (ex. 2 e 3), posiblemente cun afán diferencialista⁷.

- (1) Ó rematar a sega, a facer *póñense os mollos cos vencellos tensos*, engorde (C. Cao Martínez: *Idilios do Feal de Ansemil*, 1983).
 (2) O seu esprito atopárase, aínda, *atraguido fortemente polos vencellos carnaes* (X. Quintanilla: *Alén*, 1921).
 (3) Por outra banda, e como era de esperar, *os vencellos dise feixe oligárquico*, aínda parcelado en varios (...) (X. M. Beiras Torrado: *O atraso económico de Galicia*, 1972).

Un bo exemplo de que o valor ampliado desta voz se consolidou xa neste momento é o feito de que tódalas aparicións do verbo derivado *vencellar*, e a súa variante *avencellar*, están usados co sentido ampliado (ex. 2), agás un único caso que presenta valor agrícola (ex. 1).

- (1) *-Cando me recolla o bo labrego, e avencelle en monllos*, ¡ha de louvarme, posto de xionllos (...) (A. Zapata García: *A roseira da soidade*, 1953).
 (2) galegos —nosos irmáns na door do desterro— *sentiranse máis avencellados que nunca á Terra* que todos quixéramos ver redimida (A. D. R. Castelao: *Sempre en Galiza*, 1944).

Tamén o verbo *xunguir* se documenta con anterioridade ás Irmandades con valor ampliado, pero é nesta época cando fructifica o seu uso de maneira xeral. A partir do valor recto de ‘suxeitar ó xugo [unha parella de animais de tiro] para engancharlos ó carro ou ó arado’ diversifícanse dous significados ampliados:

⁷ O castelán ten para o valor agrícola a forma patrimonial *vencejo* e para o abstracto o cultismo *vínculo*.

(a) un relacionado coa idea de que o xugo é unha carga molesta: ‘manter baixo presión [un pobo, unha persoa, etc.]’ (ex. 1 e 2).

(b) outro no que prevalece o sema de unión, especialmente de dúas cousas: ‘unir, ligar’. Este segundo valor, case con toda certeza, tivo como motivación última o diferencialismo e hoxe non o recollen os dicionarios normativos (ex. 3, 4 e 5).

- (1) Crise que amosa nidiamente *o vincallo que xungue o desenvolvemento de Galicia á evolución* da (...) (R. Villares: *A historia*, 1984).
- (2) *¿Qué podería ser a nosa Terra de se non achar xunguida ó Estado español?* (*Rexurdimento* 6, 1923).
- (3) o atraso no interior, pr’arreconchegarnos coa ialma e co corpo, *xunguidos polo nudo da federación á pátreia común* qu’ha de surxir (...) (*O Tío Marcos da Portela*, 3ª época, 48, 1919).
- (4) acumulación do suor e demais produtos de escreción da pel, *o que xunguido a unba falla de hixiene da rexión*, dá lugar á produción (...) (X. Quintela Novoa / R. Prada (tradutores de X. Alexandre López): *A ernia inguinal simple, seu tratamento quirúrxico*, 1973).
- (5) Non necesitamos expresar a Nosotros –*a quen nos xungue unba verdadeira amizade*– o noso profundo (...) (*A Nosa Terra* 249, 1928).

Un caso especial constitúeo a acepción de ‘xuntarse en matrimonio’, no que se mesturan os dous valores anteriores: ‘unir, ligar’ e ‘carga molesta’, xa que tal unión é percibida como unha ‘fonte de obrigas’ (ex. 6 e 7). Tanto esta última extensión de significado, ‘unión matrimonial’, coma a primeira, ‘dominio despótico exercido sobre persoas, países, etc.’, prodúcense de maneira paralela no substantivo *xugo* (ex. 8, 9 e 10).

- (1) O fillo de Rosendo *xungueuse a unba muller vella, gorda e rica* (A. D. R. Castela: *Cousas (2º libro)*, 1929).
- (2) vencillo sacramental *que nos xungue no matrimonio*, porque se vai xunguido ao mesmo xugo, e mais ás frechas pra que os casamentos (...) (E. Blanco Amor: *Teatro pra a xente*, 1974).
- (3) ¡ansias fóra! *qu’o xugo do matrimonio* e a canga das obrigas termara deles (V. Taibo: *Da agra aberta*, 1956).
- (4) ¡Mar e ceo!... Sorte indina pró que *pr’estriza-lo xugo da probeza* qu’o asesina, sai a caza dun mendrugo (A. García Ferreiro: *Chorimas*, 1890).
- (5) *Coa sensualidá faremos que dobreas as costas baixo o noso xugo* –dicen as mulleres (X. de Masma: *¡A besta!*, 1899).

É diferente neste subgrupo o caso de *quenda*, xa que non xeneraliza o valor ampliado ata os anos 90. Isto pode explicarse como consecuencia dun proceso planificado de estandarización, dentro do cal se promoveu a recuperación da forma *quenda* para substituí-lo castelanismo *turno* (ex. 1 e 2). Ademais deste valor, rexístrase outro uso moi interesante da palabra como equivalente de ‘vez, ocasión’ (os exemplos aparecen principalmente en *O Tío Pepe*, A Fonsagrada, 1913), o que nos leva de novo polo camiño diferencialista (ex. 3 e 4).

- (1) eran incapaces de subir as escaleiras e *eu tiña que levalos por quendas, primeiro un e despois o outro* (X. Miranda: *Morning Star*, 1998).
- (2) anfitrión se sentou e pediu silencio. *Varios homes falaron por quenda con el, e el falou con todos con moita firmeza* (L. Braxe: *A cor do ceo*, 1999).
- (3) a comprometer a un home de ben? *E a pouco non a zurrán outra quenda* (*O Tío Pepe* 13, 1913).
- (4) unha perna máis curta cá outra. *Coma secuencia distoponse ás quendas de moi mal xenio; e cando s'enfurreña e perd'o paso (...)* (*O Tío Pepe* 13, 1913).

4.1.2. Sen liña cronolóxica definida

Neste grupo incluímo-las palabras que se documentan con valor ampliado xa desde épocas temperás, no século XIX ou mesmo antes, sen que se poida percibir un momento claro na recuperación deste valor, tal como sucedía no anterior subgrupo.

En primeiro lugar imos trata-la parella *morea* e *amorear*, por pertencer á mesma familia léxica, a pesar de que por razóns cronolóxicas van en grupos diferentes. No caso de *morea*, o uso ampliado xa se documenta de xeito xeral desde mediados do século XIX; sen embargo a presenza de *amorear* non se xeneraliza ata despois de 1922. En canto á evolución semántica, para *morea* podemos sinalar dous graos de ampliación a partir do significado primeiro de ‘monte de cereal que se fai no campo despois de segalo’: (a) *morea* como ‘monte de cousas’, que fisicamente se parece á *morea* de cereal (ex. 1 e 2); e (b) *morea* como ‘moita cantidade de cousas ou persoas’, o que fai que funcione en realidade como un cuantificador (ex. 3 e 4).

- (1) foi desbaleirando un por un *facendo co contenido unha morea d'ouro* onde el enterraba as más a modiño (Á. Vázquez Taboada: *As noites no fogar*, 1888).
- (2) madeiros todo ao redor da torre, e *así que tiveron feita unha boa morea, puxéronlle lume* (A. López Ferreiro: *O castelo de Pambre*, 1895).
- (3) Chegou a meu coñecemento que *teu pai deixouche unha boa morea de cartos* (*A Nosa Terra* 2, 1916).

- (4) *axuntar unha morea de datos biográficos e literarios de persoaxes do (...) (Logos 6, 1931).*

O verbo *amorear* presenta tamén unha evolución gradual no cambio semántico: a partir do valor agrícola referido a grans, amoréase outro tipo de obxectos físicos (ex. 1), logo cousas abstractas (ex. 2), animais ou persoas (ex. 3), co cal se esluí o aspecto material. Ademais, cando se refire a persoas, tamén adquire o valor de ‘amancebarse [unha parella]’ (ex. 4).

- (1) *lin os vellos boletís locaes que atopei, amoreados i en desorde*, un pouco comestos dos ratos (E. Blanco Amor: *A esmorga*, 1959).
- (2) *os homes proieutan, traballan, descubren e amorean bes e riquezas* (L. Moure Mariño: *Sempre matinando*, 1971).
- (3) *Diante dos bazares, que somellan sucursaes dos Magos, amoréanse moitedumes de raparigos* (X. R. Fernández-Oxea: *Andrómenas*, 1953).
- (4) *¿Que vida de escándalo é isa que levades? A súa filla pasando por amoreada ou amancebada con ise iscarote masón* (E. Blanco Amor: *Xente ao lonxe*, 1972).

No comezo desta análise, fixemos referencia á voz *pexa* cando introducimos os pasos do cambio semántico, polo que non imos deternos nela agora. Só queremos engadir que o verbo derivado *pexar* presenta un comportamento paralelo no que se refire á evolución semántica. En canto á cronoloxía, a pesar de que é maioritario o valor ampliado, non podemos establecer unha datación clara para este cambio.

Na ampliación do significado da forma *asoballar* podemos barallar que inflúen dous aspectos diferentes: dunha banda, o puramente semántico, e doutra a proximidade formal co castelán *avasallar*. Tal proximidade favorece a descodificación desta palabra sen necesidade de coñece-lo valor recto. No que se refire ó factor semántico, observamos de novo unha gradación na ampliación do seu significado: desde ‘pisar [os animais, especialmente as vacas] [a herbal]’, que é o valor recto, pásase a asoballa-la terra como algo espiritual, o pobo, os homes ou as almas. Nestes últimos casos, o significado expresado é o de ‘impedir que [algo] se desenvolva’ (ex. 1 e 2) ou ‘oprimir, impoñerse ou impoñer [algo] [a persoas ou colectivos] contra a súa vontade’ (ex. 3), e máis en concreto ‘humillar’ (ex. 4) ou mesmo ‘agoniar’ (ex. 5). Como sinala Monteagudo (1991: 298-299) o valor case emblemático que este vocábulo acadou para describi-la situación histórica de Galicia favoreceu dalgunha maneira a creación dunha fértil familia léxica. Formas como *asoballador* ou *asoballamento* só se documentan con valor ampliado e principalmente a partir dos anos posteriores a 1920. Outra proba de que esta pala-

bra culminou o proceso de cambio semántico, que antes exemplificamos coa voz *pexa*, é o feito de que nalgúns dicionarios actuais (García / González González 1997 e Feixó 1999) só se define co valor ampliado. Como xa indicamos máis arriba, e como afirma Monteagudo (1991: 299), esta palabra representa un “exemplo típico de solución orixinal do galego, conseguida a través do cambio de estatus estilístico e extensión semántica dunha palabra enxebre”.

- (1) Entón o sentimento da venganza *surtiu podroso do seu corazón asoballando todo seu ser*, e cobizou naquel momento as armas qu’a (...) (*A Fuliada* 17, 1888).
- (2) e rebaixa a nosa personalidade *aquela absorbente monarquía que asoballou a nosa lingua* (*Rexurdimento* 5, 1922).
- (3) *era en ben da miña patria, asoballada pola desgracia* (A. D. R. Castela: *Retrincos*, 1934).
- (4) Sabe vosté máis, Tío Marcos, *qu’os que se deixan asoballar por homes do seu igual* (*O Tío Marcos da Portela*, 1ª época, 1876).
- (5) Vin qu’os probes aló coma eiquí atópanse por tódolos rincós, e *asoballan cas súas peticións ós veciños e forasteiros* (*O Tío Marcos da Portela*, 3ª época, 41, 1918).

Outra palabra que se documenta con valor ampliado desde o século XVIII –xa a utiliza Sarmiento– é *espallar*. O valor recto é ‘separar [a palla] [do gran] despois de mallada’, e o feito de que este labor supoña o espaxamento da palla fixo posible a ampliación de sentido tomando como base este aspecto. Daquela, o valor ampliado conserva o sema ‘espaxer’ pero referido, en primeiro lugar, sobre todo a cousas físicas nun círculo reducido –‘estender [en distintas direccións]’ (ex. 1)– e logo a cousas abstractas nun ámbito maior –‘divulgar, propagar’ (ex. 2):

- (1) cheo de roupas, papeis e outros materiais, *o líquedo ardendo espallouse sobre todo* e ao pouco xa ardía coma si fora de (...) (X. Díaz Fernández: *Contos*, 1985).
- (2) primeiro, soilo algúns, arrimando o bico ao oído, *se astrevían a espallar a tremenda nova*; pero ao pouco, aquel rum rum, aquela (...) (A. López Ferreiro: *A tecedeira de Bonaval*, 1895).

A parella *esgazar* e *esfarelar*, aínda que teñan significados iniciais diferentes, desenvolven un valor ampliado abstracto semellante: ‘destruír [persoas, sentimentos, movementos sociais, etc.]’ (ex. 1 e 2). Para chegar a este valor, ámbalas dúas palabras sufriron cambios graduais de significado:

(a) *esgazar*: de ‘separar [unha rama] [doutra ou do tronco dunha árbore]’ a ‘rachar, romper [calquera outro tipo de material, especialmente tecidos]’;

(b) *esfarelar*: de ‘separarse [o farelo] [da fariña]’ a ‘desfacerse en anacos moi pequenos [algo que non ten consistencia]’.

(1) Agora faguei a comparanza entre *a lobeira d’europa qu’ esgaza a ialma i aldraxa os sentimentos humanos* (*O Tío Marcos da Portela*, 3ª época, 26, 1918).

(2) Pero coa viaxe de Basilio Álvarez a Cuba, *esfarelouse o movemento agrario*, que non volve a bulir con forza (...) (R. Villares: *A historia*, 1984).

A evolución semántica do verbo *cangar* é semellante á de *xunguir*, xa que son palabras sinónimas. Ademais dos valores ampliados de ‘cargar’, ‘dominar’ ou ‘estorbar’, *cangar* tamén presenta exemplos co sentido de ‘inclinarse, torcer’ (ex. 1).

(1) preto da branca e limpa vila de Sada, vivía *un velliño cangado polos moitos anos* e mais pola retranca (*A Nosa Terra* 2, 1916).

4.2. Predominio do valor ampliado

Este grupo comprende palabras nas que prevalece o valor ampliado, pero con presenza abonda do significado recto. Por iso non podemos dicir que estea consolidado o proceso de cambio semántico. Imos centrarnos especialmente na análise de dúas voces deste grupo que nos pareceron máis representativas: *estrar* e *ceibar*.

O significado agrícola de *estrar* é ‘pór broza e follas secas [na corte] para que teñan boa cama os animais’. O primeiro paso é a eliminación do sema ‘facerlles cama ós animais’, pero aínda conservando un contorno agrícola, xa que se refire a follas secas, palla, etc. (ex. 1). E, nunha segunda fase, perde por completo calquera referencia ó mundo do agro, e só conserva o valor de ‘esparexer [nunha superficie]’ (ex. 2) ou ‘estar disposto de maneira dispersa’ (ex. 3). Con todo, fronte a *espallar*, non chega a desenvolver un valor aplicado a realidades abstractas.

(1) Sementa nabos, O froito apaña *Deixando as follas No campo estradas*, Por si o dos cornos Quere apañalas (A. Montenegro Saavedra: *Fábulas galaico-castellanas*, 1927).

(2) Eles durmiron na sala en *colchós e mantas, estrados polo piso* (R. Otero Pedrayo: *Os señores da terra*, 1928).

(3) *Cando o peixe non fai banco dícese que está estrado* (M. C. Ríos Panisse: *Vida mariñeira de Sada*, 1974).

O verbo *ceibar*, segundo cita do dicionario de Eladio Rodríguez (*apud* Santamarina 2001), que remite ó Padre Sarmiento (*Onomástico de la Lengua gallega*) “significa propiamente enviar los ganados, v. gr. los bueyes, a algún sitio fresco, ameno y húmedo para que allí pasten, después que los soltaron del arado, del carro o de otro trabajo que padecieron a la inclemencia de la luz y del sol. Así dicen: *Rapaz, ceiba os bois*”. Este verbo documéntase co valor ampliado xa nos rexistros máis antigos da *Base de datos lexicográfica para un dicionario da lingua galega* e mesmo no galego medieval, como ilustra Monteagudo (1991: 300): “xa adquirira a acepción de ‘soltar a un preso’ no galego literario do s. XV”. Desde o orixinario valor agrícola, evolucionou por tres camiños relacionados: o primeiro máis xeral ‘soltar’ (ex. 1 e 2) e outros dous máis específicos ‘liberar ou liberarse [algo ou alguén que estaba preso ou atado]’ (ex. 3 e 4) e ‘lanzar [algo]’ (ex. 5). De novo o galego presenta unha evolución semántica que non ten paralelo nin en castelán nin en portugués, como xa sinalou Henrique Monteagudo (1991: 300):

- (1) e estonses todos *ceibáronse a rir o mesmo que tolos* (F. Mirás: *Compendio de gramática gallega-castellana*, 1864).
- (2) ¡Si; chora! chora! *¡ceiba o teu pranto, ou Compostela, disgraciada, solta* o (...) (O Tío Marcos da Portela, 1ª época, 1877).
- (3) Mais, farto de leria o bon do rapaz, *ceibouse da man da súa nai* e foise a brincar cos outros (O Tío Marcos da Portela, 3ª época, 27, 1918).
- (4) *Algunbas nais* ó mencer *ceiban os fillos* pra tragner leña, garabullos ou garamallos (J. Pico de Coaña: “Carta a Bastián de Pallarega, en Boston”, 1881).
- (5) e de tal forma che son que *un home que estea no alto ceibándoseche unha pedra derriba unha ducia* (J. Fernández Neira: *Proezas de Galicia*, 1810).

A proximidade semántica de *ceibar* e *librar* pode se-la causa da existencia de exemplos como os que a seguir se sinalan e nos cales se dota o verbo *ceibar* do valor de ‘quedar libre [de algo]’ (ex. 6 e 7):

- (6) *¡Canta rula, canta rula, non te ceibes de cantar!* quero ouvir os teus arrollos (G. Álvarez Limeses: *Antre dous séculos*, 1934).
- (7) xa que de calquer xeito, *non se ceiban as uvas de seren comidas por elas*; por eso cantan (X. Lorenzo Fernández: “Etnografía. Cultura material”, 1962).

Neste grupo tamén hai outras palabras que analizamos de xeito máis breve. *Coutar* significa inicialmente ‘marca-los límites de [un terreiro] para convertelo en couto’ e adquire o valor ampliado de ‘reprimir ou impedir [unha acción, unha expresión]’ (ex. 1). O verbo *inzar* ten no eido agrícola o valor

de 'poboar rapidamente [un terreo] [as plantas que non son productivas]' que se xeneraliza en 'cubrirse ou encherse [de algo, polo xeral prexudicial]', aínda que no valor ampliado o sema negativo non é xeral (ex. 2).

- (1) pra os fins do *comunismo industrial e cidadán que se vería coutado nos seus pulos* por unha gran masa de labregos «donos» (R. Dieste: *Antre a terra e o ceo*, 1926).
- (2) disfrutando como un neno mimado nun *enorme comedor inzado de xoguetes*, de medos pra fuxir, de doces e tartas (R. Otero Pedrayo: *O señorito da Reboraina*, 1960).

Os termos *abrollar* e *agromar*, aínda que pertencen a grupos diferentes, teñen unha evolución semántica similar, cara a 'nacer, saír para fóra'. Isto é posiblemente consecuencia do calco semántico do castelán *brotar*, como tamén sinala Monteagudo (1991: 301).

- (1) *abrolla boxe iste primeiro volume* dialogado: «OS FIDALGOS DE (...)» (A. Gayoso Frías: *Os fidalgos de Rante*, 1955).
- (2) O máis novo era ben da terra; *nil agromaba o xenio* de tratante do pai (R. Carballo Calero: *A xente da Barreira*, 1951).

4.3. Equilibrio de frecuencia entre os dous valores

As palabras que incluímos neste apartado correspóndense co chanzo tres da escala establecida por Cruse, é dicir, voces para as que se percibe como recto o valor agrícola aínda que tamén teñan instalado o uso ampliado. De feito os exemplos dan idea dun equilibrio entre os dous sentidos. Destacamos entre todas elas *debullar*.

Un caso interesante de ampliación semántica é esta forma *debullar*, xa que presenta un amplo espectro de valores con extensión de significado. O valor recto é 'degraaer, sacar [os grans] [das mazarocas], [os legumes] [das vaíñas], [as castañas] [dos orizos], etc.' Tendo en conta que se trata de traballos feitos en principio coas mans, é comprensible que algúns dos valores ampliados se relacionen con isto. Por exemplo 'desfacer [algo] [entre as mans]', como no caso do tabaco (ex. 1), ou 'mover [entre os dedos]', como as doas do rosario (ex. 2). Rexistramos tamén o significado de 'fregar [unha cousa] [contra outra]'; por exemplo, as mans, os ollos... (ex. 3), que non é máis cá imaxe visual do xeito de *debullar* as espigas, por fricción. Da idea de 'degraaer' como un traballo minucioso e lento podemos tira-la relación coas acepcións de frases coma *debullar* palabras, oracións, ideas, un texto, etc.

(ex. 4 e 5). Os valores de ‘comer avidamente’ (ex. 6) ou ‘gastar sen control’ (ex. 7) lévannos de novo ó feito manual de pasar algo rapidamente entre os dedos, coma cando debullamos millo. O último dos sentidos ampliados que sinalamos correspóndese cun uso pronominal do verbo en expresións do tipo *debullarse* en bágoas, gabanzas, etc. (ex. 8) que quizais teña que ver co feito de que *debullar* implica desfacer algo compacto en anacos pequenos.

- (1) –Tende pacéncia, rapaces, i acougad’un pouco, –respondeu o vello *debulland’o tabaco entr’as maus*. Despois botouno nun papel (*A Monteira*, 1889).
- (2) vellas e mociñas choraban, esgutiaban, *debullaban as adoas dun rosario* sen límites (X. L. Méndez Ferrín: *Crónica de nós*, 1980).
- (3) víase desde donde eu estaba tremendamente nervoso e *debullaba as mans estalando os osiños unba e outra vez* (X. M. Carballo: *Parábolas chairegas*, 1981).
- (4) non consinte que lle chamen filólogo. *Debullou o sánscrito, o avesta, o lituano, o celta, o grego* (V. Risco: *Mitteleuropa*, 1934).
- (5) *A vella Andrea, mainamente, debullaba consellos* que a súa longa esperencia lle ditaba (G. López Abente: *Vaosilveiro*, 1929).
- (6) tomaban a chiquita con amigos da vila. Pequenos curiás, *amigos de debullar unbas latas de conservas*, regando con viño as (...) (R. Otero Pedrayo: *Contos do camiño e da rúa*, 1932).
- (7) o clero tiña a culpa de que lle non saíran ben as cousas. *Tiña debullado unba locida fortuna*; era priguiceiro, bocarrota (R. Otero Pedrayo: *A Maorazga*, 1928).
- (8) *Os comensás*, sintindo cada volta máis apetito, *debullábanse en chufas e alaudos* (V. Taibo: *Da agra aberta*, 1956).

As formas *cribar* e *peneirar* presentan un comportamento paralelo, tanto nas acepcións concretas que desenvolven coma no equilibrio de frecuencia destes valores. Ámbalas dúas formas teñen o significado recto de ‘limpar, separar as partes máis grosas das finas en [o gran, a fariña, etc.]’ e coinciden tamén basicamente nos usos ampliados: por exemplo, na acepción de ‘estar cheo de [algo]’ (ex. 1 e 2) ou de ‘escoller, depurar’ (ex. 3 e 4).

- (1) *A conferencia estivo peneirada destes apartes* que lamentamos profundamente non poder (...) (*A Nosa Terra* 247, 1928).
- (2) E, ollando o *rostro cribado de pencas* de Salgado Rebolledo experimentara (...) (A. Rei Ballesteros: *Loaira*, 1992).
- (3) que fagamos examen de concencia e nos dispoñamos a *recontar e cribar os valores* que forman o edificio da cultura (L. Porteiro Garea: *Primeiro discurso do Dr. Porteiro ó fundarse a irmandá de Santiago*, 1916).

- (4) polas nosas vilas un sospeitoso andacio rexionalista. Hai *que peneirar as intenciós*, pra separar a palla do grau (*A Nosa Terra* 1, 1916).

A forma *peneirar* pola súa banda desenvolve como solución propia fronte a *cribar* a acepción de ‘moverse moito [unha persoa]’ (ex. 5), que nos recorda ó movemento da peneira cando limpamos nela o cereal.

- (5) unha das mulleres avantaba gasallosa e *peneirándose con garbo* encima dos entortados tacóns dos seus (...) (A. A. Rei Ballesteros: *Loaira*, 1992).

Os substantivos *criba* e *peneira*, da mesma familia léxica cós verbos analizados, non se inclúen neste apartado senón no último porque o seu uso con valor ampliado é só ocasional; sen embargo, o seu significado é paralelo en liñas xerais ó verbo correspondente.

Para o vocábulo *feixe* xa delimitamos os valores no apartado 2, cando falabamos do cambio gradual de significado, polo que agora só imos incluír algúns exemplos (ex. 1, 2 e 3) e salienta-lo feito de que a construción fraseolóxica *a feixe* tamén adquiriu valor abstracto como cuantificador⁸ (ex. 4) a partir dun significado máis físico de ‘coma un monte, revoltado, mesturado’.

- (1) E no medio de eses cadros *feixes de lanzas e de belmos*, de toda mena coroaos escudos (J. M. Pintos: *A gaita gallega*, 1853).
- (2) puxo o *feixe da roupa branca* riba da testa, saliu á carreteira (M. Amor Meilán: “Xuana”, 1886).
- (3) a indumentaria, a toponimia, a hestoria, alcontrarán nela *feixes de datos* e non pouco que deprender (R. Cabanillas: *Antífona da cantiga*, 1951).
- (4) pois *mozas, bainas a feixes* (*O Galiciano* 4, 1886).

A parella de variantes *eixe* e *eixo*, aínda que aparezan en grupos diferentes, coherentemente teñen a mesma variación semántica: partindo do significado ‘parte do carro sobre a que viran as rodas’ constatamos dúas liñas de evolución:

(a) extensión do significado nun tecnolecto: a denominación das partes do carro, non só no galego senón tamén noutras moitas linguas, aplicouse ás partes dos automóviles.

(b) ampliación semántica cara a valores abstractos: ‘liña imaxinaria arre-

⁸ Este valor xa se documenta na primeira edición do dicionario de Carré (1928-1931): “Á feixe. loc. En conxunto, en total. En cantidade”.

dor da que xira algo' (ex. 1) e 'idea fundamental dunha argumentación, punto esencial dunha obra' (ex. 2).

- (1) Cando o cravo estaba mal posto e *non gardaba o vertical do eixo*, o trompo ao mesmo tempo que rotaba cambiaba (A. Romani: *Xogos infantiles de Galicia*, 1979).
- (2) *Mailo eixe da historia galega* está na polémica escura e legalista (R. Otero Pe-drayo: "Xeografía", 1962).

4.4. Predominio do valor recto

Este grupo engloba tódalas palabras que teñen de xeito claro como significado maioritario o recto. Isto non impide que tamén se rexistren valores ampliados ocasionais. Dentro del, diferenciamos dous subgrupos:

4.4.1. Uso ampliado en obras de ensaio e xornalísticas

Os termos aquí recollidos comparten o feito de apareceren sobre todo en obras de ensaio e/ou publicacións periódicas. De todos eles destacamos *eido* por ser un vocábulo que hoxe ocupa un papel importante no estándar galego culto. O seu valor literal é o de 'terreo cerrado que está próximo á casa'; posiblemente nunha primeira fase equiparouse ó significado xeral de 'campo, terra' (ex. 1) e logo adquiriu o sentido ampliado de 'ámbito, parcela de certa actividade' (ex. 2 e 3). A súa evolución semántica é, xa que logo, paralela a outras palabras agrícolas cun significado próximo, como *campo* ou *terreo*, que acadan este valor tamén noutras linguas romances⁹. Sen embargo é pertinente sinalar que, se a comparamos con *terreo*, *eido* é máis fructífera en galego con valor ampliado, posiblemente por diferencialismo. Esta forma, aínda que tamén existe no portugués, só presenta valor ampliado en galego¹⁰.

- (1) Ós nobres fillos dos celtas élle doce recordar *os eidos da doce patria* cando en terra allea están (E. Pondal: *Queixumes dos pinos*, 1886).
- (2) a sementeira que il con xesto petrucio *espallou polos eidos da palabra e da pluma*, frolece maina e podente (*A Nosa Terra* 414, 1936).
- (3) está afeitada por unha serie de negacións que traducen *nos eidos líricos* ise «nihilismo» metafísico da nosa época (C. Fernández de la Vega: *O segredo do humor*, 1963).

⁹ Por exemplo: portugués *campo* e *terreno*, español *campo* e *terreno*, catalán *camp* e *terreny*, etc.

¹⁰ Os dicionarios de portugués consultados non recollen o significado 'ámbito ou parcela de certa actividade'.

Enxertar é unha palabra interesante a pesar dos poucos exemplos rexistrados na base de datos. Destacan nela dous valores ampliados: o médico ‘aplicar [tecido vivo] nunha ferida para rexenerala’ (ex. 1) e o uso da palabra como sinónimo de *insertar*, *introducir* (ex. 2).

- (1) *os medios máis indicados son os que rexeneran e non os que enxertan*, sen esquecer que a cirurxía actualmente fai (...) (E. Bralo Rego: *Medicina natural popular e caseira*, vol. I, 1990).
- (2) Cando, pola contra, *o crecemento se enxerta na fenomenoloxía do desenrolo*, é decir, do cámbio (X. M. Beiras Torrado: *O atraso económico de Galicia*, 1972).

O que acabamos de dicir para o verbo serve tamén para o substantivo *enxerto*. Os usos ampliados son paralelos e aparecen nas mesmas obras. Cómpre ter en conta este feito porque, neste caso concreto, a temática da obra condiciona de maneira fundamental o uso.

4.4.2. Uso ampliado esporádico

Incluímos aquí formas que teñen un número moi baixo de exemplos con valor ampliado, por iso falamos de uso ocasional. Comezamos pola palabra *esteo*. O sentido primitivo deste vocábulo é ‘estaca que se chanta na terra para soste-las cepas e as vides’, e é o sema que indica que é un soporte o que dá pé ó valor ampliado: ‘apoio material ou espiritual’. A pesar de que se documentan poucos usos ampliados na base de datos lexicográfica do ILG, cómpre sinalar que xa temos un exemplo no último tercio do século XIX (ex. 1). Ademais tamén hai referencias a este valor nos dicionarios de Leiras Pulpeiro (1906) e de Eladio Rodríguez González (1958-1961) (*apud* Santamarina 2001).

- (1) que a crebase i en todo tempo, co o seu bo sintido, *foivos o isteu do amado compañeiro* (A. Ribalta: *Altariño de amore*, 1935).

En canto á parella formada por *colleita* e *colleitar*, podemos falar dun uso diversificado de significados ampliados, sobre todo para o substantivo. Estas acepcións son as seguintes: ‘recolección, recollida’ (ex. 1), ‘colecta de donativos’ (ex. 2) ou ‘producción propia’ (ex. 3). Para o verbo a variedade é algo menor pero aínda así distinguimos usos como ‘recoller’ (ex. 4) ou ‘obter [algo beneficioso]’ (ex. 5).

- (1) Non é pouco abundosa a colleita de refrás feita en Melide (V. Risco e A. Rodríguez Martínez: "Folklore de Melide", 1933).
- (2) nomeadas pra facer nos diversos lugares da Parroquia *unba colleita para os gastos da Festa (A Nosa Terra 341, 1934)*.
- (3) que *cando a un se lle acaba o da súa colleita* é bo recurso o botarse ó rebusco polos eidos alleos (M. García Barros (=Kenkeirades): *Contiños da terra*, 1931).
- (4) co ensexo de avezar aos que traballan nas tradicións galegas *para colleitar contos do pobo* (X. Filgueira Valverde: *Adral* (1), 1979).
- (5) cabe facer o pronóstico de que *colleitará trunfos* (*A Nosa Terra 341, 1934*).

Os exemplos de uso ampliado da palabra *broza* son poucos e relativamente recentes. O sentido agrícola é 'restos vexetais, maleza' e de aquí derivo en 'desperdicios, cousas de pouca calidade' (ex. 1) e 'partes sobrantes, sobre todo nun texto ou discurso' (ex. 2).

- (1) Os callos eran de lata. *Eu non como esta broza*, dixo Diego. E non os comeu (*Tempos Novos 4, 1997*).
- (2) a miña teima de *depurar* algún día *o Cantar de Roldán de tanta broza* como se lle ten engadido (X. Bernárdez Villar: *No ano do cometa*, 1987).

Verbo de *arar*, atopámonos algúns exemplos nos que esta palabra aparece aplicada ó mar co sentido de 'sucar as augas, traballar no mar' (ex. 1). Menos frecuentes son os casos nos que significa 'rañar, rascar' (ex. 2) ou 'abrirse camiño' (ex. 3). No primeiro exemplo mestúrase a imaxe visual dos regos que deixa o barco na auga coa idea da pesca como principal fonte de ingresos dos mariñeiros, en paralelo coa agricultura para os labregos.

- (1) *O mar é a nosa principal empresa e nel temos que arar* (X. Souto: *Fumareu*, 1997).
- (2) Unha envoltura de carne, as cóxegas e as risadas, *a res arada polas uñas e Moitísimo amor* (B. Iglesias: *O mellor francés de Barcelona*, 1999).
- (3) os xefes andábanche decote: «menos música», e *un iba arando según podía* (E. Iglesias Alvarellos: *Botei corenta anos...*, 1978).

Por último, a forma *rego* ten dous significados agrícolas: dunha banda 'canle para dar saída ás augas' e doutra 'suco que abre o arado'. A partir do primeiro xerou valores ampliados que manteñen o sema de 'líquido que corre' (ex. 1 e 2). Do segundo derivan usos que manteñen unha semellanza na forma co *rego* que deixa o arado (ex. 3).

- (1) vin bestas coas tripas fóra tremendo seica de frío e *vin o rego encarnado da sangue* que saía a fío (*O Galiciano* 1, 1886).
- (2) *Un rego de cuspe báixalle polo canto dos labios* (M. Ledo Andión: *Porta blindada*, 1990).
- (3) Estos latricamentos... (Siñalando cos dedos da mau esquerda *os regos da carta*) (A. Villar Ponte: *A pátreia d'o labrego*, 1905).

Como caso especial sinalámo-lo uso desta palabra dentro do tecnolecto médico para referirse á 'acción de chega-lo sangue ós tecidos e órganos do corpo' (ex. 4).

- (4) Nas extremidades (brazos e pernas) *a embolia impide o rego sanguíneo* en pequenas zonas ou en membros enteiros (E. Bralo Rego: *Medicina natural popular e caseira*, vol. II, 1990).

5. CONCLUSIÓNS

Ó longo da nosa análise puidemos observar que a maioría das voces, no proceso de cambio semántico, experimentan unha transformación que vai da esfera do concreto ó abstracto. Isto, por outra parte, garda relación cos novos xéneros que se producen desde as Irmandades da Fala, que demandan a necesidade de expresar conceptos abstractos.

Coa descrición do corpus, o primeiro dos obxectivos marcados ó inicio deste traballo quedou cumprido. O outro era comprobar se o proceso de ampliación semántica no terreo do léxico agrícola foi fructífero e se contribuíu á elaboración dun estándar culto galego. Despois de analiza-la nosa mostra, concluímos que de feito si foi productivo e isto por varias razóns:

- (1) O gran número de exemplos ampliados que rexistramos.
- (2) O variado abano de novas acepcións que desenvolven algunhas das formas analizadas, por exemplo, *debullar*, *asoballar*, *espallar*...
- (3) O emprego frecuente destes valores en obras non literarias, o que demostra que realmente callaron no estándar.
- (4) O feito de que haxa un número importante de palabras que xa culminaran o proceso de cambio semántico, como demostra o primeiro grupo da nosa clasificación.

Neste traballo analizamos unha base de datos constituída principalmente por fontes escritas, aínda que haxa —en menor medida— mostras de textos orais dialectais. Nós, con todo, podemos constatar que outros vocábulos que

na base de datos non presentan unha ocorrencia significativa de usos ampliados, si podemos documentalos no rexistro oral con este valor. Como usuarias da lingua temos escoitado e mesmo empregamos formas como *chapodar* ou *leira* cun valor distinto do puramente agrícola, pero os datos escritos non confirman esta tendencia. Podería tratarse dun uso incipiente da palabra que hoxe se percibe e que o tempo dirá se vai ter éxito ou non, se vai pasar algún día á escrita.

O que se percibe é que o proceso de cambio semántico é productivo no eido agrícola, e tamén noutros, polo que pensamos que é posible aproveitar esta exploración do acervo propio antes ca admitir sen máis préstamos directos doutras linguas.

BIBLIOGRAFÍA

1. Referencias bibliográficas citadas nos exemplos

1.1. Libros

- Álvarez Limeses, G. (1934): *Antre dous séculos*. Pontevedra: Imprenta de Julio Antúnez.
- Amor Meilán, M. (1886): "Xuana", en *Produciós premeadas n-o Certame Gallego Literario que iniciado por O Galiciano celebrouse en Pontevedra n-o día 9 de agosto de 1886*. Pontevedra: Imprenta de José Alfredo Antúnez, 133-156.
- Beiras Torrado, X. M. (1972): *O atraso económico de Galicia*. Vigo: Galaxia.
- Bernárdez Villar, X. (1987): *No ano do cometa*. Vigo: Xerais.
- Blanco Amor, E. (1959): *A esmorga*. Buenos Aires: Citania.
- Blanco Amor, E. (1972): *Xente ao lonxe*. Vigo: Galaxia.
- Blanco Amor, E. (1974): *Teatro pra a xente*. Vigo: Galaxia.
- Bralo Rego, E. (1990): *Medicina natural popular e caseira*. Ourense: Galicia Editora.
- Braxe, L. (1999): *A cor do ceo*. Vigo: Xerais.
- Cabanillas, R. (1951): *Antífona da cantiga*. Vigo: Galaxia.
- Cao Martínez, C. (1983): *Idilios do Feal de Ansemil*. Vigo: edición do autor.
- Carballo Calero, R. (1951): *A xente da Barreira*. Santiago de Compostela: Bibliófilos Gallegos.
- Carballo, X. M. (1981): *Parábolos chairegas*. Vigo: Castrelos.
- Castelao, A. D. R. (1929): *Cousas (2º libro)*. A Coruña: Nós.

- Castelao, A. D. R. (1934): *Retrincos*. Santiago de Compostela: Nós.
- Castelao, A. D. R. (1944): *Sempre en Galiza*. Buenos Aires: Edición "As Burgas".
- Castro, A. (1997): *Vida e morte das baleas*. A Coruña: Espiral Maior.
- Díaz Fernández, X. (1985): *Contos*. Montevideo: Patronato da Cultura Galega.
- Dieste, R. (1926): *Antre a terra e o ceo*. A Coruña: Edición do Castro.
- Fernández de la Vega, C. (1963): *O segredo do humor*. Vigo: Galaxia.
- Fernández Neira, J. (1810): *Proezas de Galicia*. Pontevedra: Bibliófilos Galegos, 1984 (ed. facsímile).
- Fernández-Oxea, X. R. (=Ben-Cho-Shey) (1953): *Andrómenas*. Vigo: Monterrey.
- Filgueira Valverde, X. (1979): *Adral (1)*. Sada, A Coruña: Edición do Castro.
- García Barros, M. (=Kenkeirades) (1931): *Contiños da terra*. A Coruña: Nós.
- García Ferreiro, A. (1890): *Chorimas*. A Coruña: Andrés Martínez Salazar.
- Gayoso Frías, A. (1955): *Os fidalgos de Rante*. Buenos Aires: Miño.
- Iglesias Alvarellos, E. (1978): *Botei corenta anos...* Lugo: Alvarellos.
- Iglesias, B. (1999): *O mellor francés de Barcelona*. Vigo: Galaxia.
- Ledo Andión, M. (1990): *Porta blindada*. Vigo: Xerais.
- Lence-Santar, E. (1999): *Poesía galega*. Edición de X. Freyre / A. Requeixo. Santiago de Compostela: Difux.
- Lesta Meis, X. (1930): *As abellas de ouro*. A Coruña: Nós.
- López Abente, G. (1929): *Vaosilveiro*. A Coruña: Nós.
- López Ferreiro, A. (1895): *A tecedeira de Bonaval*. A Coruña: Andrés Martínez Salazar.
- López Ferreiro, A. (1895): *O castelo de Pambre*. Santiago de Compostela: Imprenta de Alende.
- Lorenzo Fernández, X. (1962): "Etnografía. Cultura material", en R. Otero Pedrayo (dir.): *Historia de Galicia*. Vol. II. Buenos Aires: Nós.
- Masma, X. de (1899): *¡A besta!* La Habana: Imprenta de "El Comercio Tipográfico".
- Méndez Ferrín, X. L. (1980): *Crónica de nós*. Vigo: Xerais.
- Miranda Ruiz, X. (1998): *Morning Star*. Vigo: Xerais.
- Mirás, F. (1864): *Compendio de gramática gallega-castellana con un vocabulario de nombres y verbos gallegos y su correspondencia castellana, precedido de unos diálogos sobre diferentes materias*. Santiago de Compostela: Manuel Mirás.
- Montenegro Saavedra, A. (1927): *Fábulas galaico-castellanas*. Lugo: Imprenta Palacios.
- Moure Mariño, L. (1971): *Sempre matinando*. Vigo: Galaxia.
- Otero Pedrayo, R. (1928): *A Maorazga*. A Coruña: Nós.

- Otero Pedrayo, R. (1928): *Os señores da terra*. A Coruña: Nós.
- Otero Pedrayo, R. (1932): *Contos do camiño e da rúa*. Santiago de Compostela: Nós.
- Otero Pedrayo, R. (1960): *O señorito da Reboraina*. Vigo: Galaxia.
- Otero Pedrayo, R. (1962): “Xeografía”, en R. Otero Pedrayo (dir.): *Historia de Galicia*. Vol. I. Buenos Aires: Nós.
- Pico de Coaña, J. (1881): “Carta a Bastián de Pallarega, en Boston (Estados-Unidos)”, en *La Ilustración Gallega y Asturiana* III/21.
- Pintos, J. M. (1853): *A gaita gallega*. Pontevedra: Impr. de D. José y D. Primitivo Vilas.
- Pondal, E. (1886): *Queixumes dos pinos*. A Coruña: Biblioteca Gallega, Latorre y Martínez.
- Porteiro Garea, L. (1916): *Primeiro discurso do Dr. Porteiro ó fundarse a irmandá de Santiago*. Santiago de Compostela: Tipografía Galaica.
- Quintanilla, X. (1921): *Alén. Comedia dramática, n'un acto e tres cadros, en prosa, original*. Ferrol: Imp. El Correo Gallego.
- Quintela Novoa, X. / R. Prada (traductores de X. Alexandre López) (1973): *A ernia inguinal simpre, seu tratamento quirúrxico*. Buenos Aires: Ediciones Galicia, Centro Gallego de Buenos Aires, Instituto Argentino de Cultura Gallega.
- Rei Ballesteros, A. A. (1992): *Loaira*. Vigo: Galaxia.
- Ribalta, A. (1935): *Altariño de amore*. Santiago de Compostela: Librería “Porto”.
- Ríos Panisse, M. C. (1974): “Vida mariñeira de Sada”, *Verba* 1, 181-232.
- Risco, V. / A. Rodríguez Martínez (1933): “Folklore de Melide”, en Seminario de Estudos Galegos: *Terra de Melide*. A Coruña: Edicións do Castro, 1978, 427-535 (ed. facsímile).
- Risco, V. (1933): “Estudio etnográfico da terra de Melide” en Seminario de Estudos Galegos: *Terra de Melide*. A Coruña: Edicións do Castro, 1978, 325-425 (ed. facsímile).
- Risco, V. (1934): *Mitteleuropa*. Santiago de Compostela: Nós.
- Romaní, A. (1979): *Xogos infantís de Galicia*. Santiago de Compostela: Follas Novas.
- Souto, X. (1997): *Fumareu*. Vigo: Xerais.
- Taibo, V. (1956): *Da agra aberta. Contos e lèndas*. Vigo.
- Vázquez Taboada, Á. (1888): *As noites no fogar*. A Coruña: Imprenta de A. Amenedo Ponte.
- Villar Ponte, A. (1905): *A pátrea d'o labrego. Drama n-un auto y-en prosa*. Luarca: Ramiro P. del Río.
- Villares, R. (1984): *A historia*. Vigo: Galaxia.
- Zapata García, A. (1953): *A roseira da soidade*. A Coruña: Roel.

1.2. Publicacións periódicas

- A Fuliada* 17, A Coruña, 1888.
A Monteiro. Semanario de intereses rexionales e literatura I, Lugo, 1889.
A Nosa Terra. Idearium da Hirmandade da Fala en Galicia e nas colonias gallegas d'América e Portugal 2, A Coruña, 1916.
A Nosa Terra. Idearium das Irmandades da Fala 247 e 249, A Coruña, 1928.
A Nosa Terra. Semanario do Partido Galeguista 341, Pontevedra, 1934.
A Nosa Terra. Semanario do Partido Galeguista 414, Pontevedra, 1936.
Logos. Boletín católico mensual 6, Pontevedra, 1931.
O Galiciano. Paróla Gallega 1 e 4, Pontevedra, 1886.
O Tío Marcos da Portela, 1ª época (1876-1877), 1876.
O Tío Marcos da Portela, 1ª época (1876-1877), 1877.
O Tío Marcos da Portela, 3ª época (1917-1919), 26, 27 e 41, 1918.
O Tío Marcos da Portela, 3ª época (1917-1919), 48, 1919.
O Tío Pepe 13, A Fonsagrada, 1913.
Rexurdimento 5, Betanzos, 1922 (ed. facsímile de 1993).
Rexurdimento 6, Betanzos, 1923 (ed. facsímile de 1993).
Tempos Novos. Revista Mensual de Información para o Debate 3 e 4, Santiago de Compostela, 1997.

2. Bibliografía empregada

- Academia das Ciéncias de Lisboa (2001): *Dicionário da Língua Portuguesa Contemporânea*. Lisboa: Verbo.
- Carballeira Anllo, X. M.^a (coord.) (2000): *Gran diccionario Xerais da lingua*. Vigo: Xerais.
- Carré Alvarellos, L. (1928-1931): *Diccionario galego-castelán*. A Coruña: Lar.
- Corominas, J. / J. A. Pascual (1980): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos.
- Cruse, A. (2000): *Meaning in Language*. Oxford / New York: Oxford University Press.
- Feixó, X. (dir.) (1999): *Diccionario Cumio da lingua*. Vigo: Edicións do Cumio.
- Fernández Salgado, B. (dir. e coord.) (1991): *Diccionario de dúbidas da lingua galega*. Vigo: Galaxia.
- García, C. / M. González González (dirs.) (1997): *Diccionario da Real Academia Galega*. A Coruña / Vigo: Real Academia Galega / Xerais / Galaxia.
- González Pérez, R. (2000): "El deslizamiento significativo como motor del cambio léxico", en M. Martínez Hernández *et al.* (eds.): *Cien años de in-*

- vestigación semántica: de Michel Bréal a la actualidad*. Actas del Congreso Internacional de Semántica, Universidad de la Laguna, 27-31 de octubre de 1997. Vol. I. Madrid: Ediciones Clásicas, 469-478.
- Herculano de Carvalho, J. G. C. (1953): “Coisas e palavras. Alguns problemas etnográficos e linguísticos relacionados com primitivos sistemas de debulha na Península Ibérica”, *Biblos. Revista da Faculdade de Letras* 29, 1-365.
- Instituto Antônio Houaiss de Lexicografia (2001): *Dicionário eletrônico Houaiss da língua portuguesa*. Rio de Janeiro: Objetiva.
- Lousada Diéguez, A. (1930): “Encol da prosa galega”, *Nós* 73, 2-8.
- Moliner, M. (2001): *Diccionario de uso del español*. Edición electrónica, versión 2.0. Madrid: Gredos.
- Monteagudo, H. (1991): “A modernización do léxico galego en *Sempre en Galiza* e a norma léxica do galego culto actual”, en M. Brea / F. Fernández Rei (coords.): *Homenaxe ó profesor Constantino García*. Vol. I. Santiago de Compostela: Universidade, 293-320.
- Palmer, L. R. (1984): *Introducción al latín*. Presentación, traducción e notas de J. J. Moralejo e J. L. Moralejo. Barcelona: Ariel.
- Santamarina, A. (dir.) (2001): *Diccionario de diccionarios*. Versión 2. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- Segura Munguía, S. (2001): *Nuevo diccionario etimológico latín-español y de las voces derivadas*. Bilbao: Universidad de Deusto.
- Torres Medina, D. (2000): “Sobre la noción de cambio semántico”, en M. Martínez Hernández *et al.* (eds.): *Cien años de investigación semántica: de Michel Bréal a la actualidad*. Actas del Congreso Internacional de Semántica, Universidad de la Laguna, 27-31 de octubre de 1997. Vol. II. Madrid: Ediciones Clásicas, 1423-1431.
- Ullmann, S. (1962): *Semántica. Introducción a la ciencia del significado*. Madrid: Aguilar, 1972.